

Марјан РОЖАНЦ

УМРЕТИ ЛЕПО

С колегом Кермаунером сам се био договорио о одређеној подели посла. Ја, који сам више наклоњен црном, написао бих једну песимистичку варијанту погледа на наше средњовековно незнање, Тарас Кермаунер би на ту основу додао колико толико прихватљиву визију. На жалост, он се разболео тако да је светлија, визионарска, страна изостала; остаће само моје виђење. На срећу ми, Словенци, имамо већ веома богато искуство с динамиком парадоксалне егзистенције; песимизам никад не посматрамо одвојено од оптимизма, смрт Бога без боготражења и томе слично. Тако ћете моје излагање такође разумети у оквиру те динамике. Пошто је јуче мој најмлађи колега Дебељак номенуо Цанкара, који је рекао, да слика таму само због тога да би се срце још више зажелело светлости, ја ћу томе додати само још изреку нашег нобеловца Ива Андрића, који је рекао: „Док је мрака, дотле је свитања“.

*„Једном, можда убрзо, помрећемо до
последњеј.*

*И поћом, кад истирунемо у јами,
даће нова имена свему на њом делићу
светла,
а смрти ће именовати по нама...“*

Тоне Павчек

Сада, када сва земаљска и небеска знамења кажу да ћемо вероватно истински морати мрети, преостаје нам само још скромни избор: лена смрт. Историја, право говорећи, у томе нас не штеди, повремено само приреди какав изузетак. У њој су такође смрт, каква је смрт италијанског племства, које је у индустријској револуцији осиромашило тако рећи преко ноћи и ујутру се нашло у истом положају као пролетаријат, раме уз раме с новим историјским слојем људи, дакле у будућности. Или, тачније, смрти каква је енглеског пролетаријата, који је дотуњао на историјску сцену с дивљањем Ват Тејлора и енглеским дугим луком, а завршио се руку под руку с енглеском урукавиченом аристократијом, у трејд униону, више у политици него у револуцији.

За лепу и часну смрт потребна је срећна околност: пре свега смрт

свега оног што је веће и значајније од нас самих и у чему смо се досад осмишљавали. Укратко: умрети треба у целини властите смрти.

Све говори да нам је код наших последњих сати наклоњена срећа. Наиме, ие умиремо сами, с нама умире сав тај обимни смирено барокни простор од Трста до Балтика, који је тако неодређено назван средња Европа, с нама умиру Хрвати, Чеси, Словаци, Мађари и Пољаци, запелс и Баварци сви ти народи и све то људство које је тако дубоко означен средњоевропском културом, међутим иошто су Жидови с тог простора, који су били највише средњоевропски и за го први на реду, већ давно постали крематоријски дим. И јамство наше смрти није нуко политичко **наклапање**, **отргнутост** од западне колевке на једној и совјетског тоталитаризма на другој страни, под којим трпи добар део тих народа — јамство наше и њихове смрти је наша и њихова средњоевропска култура сама.

Кад је пропала велика средњовековна илузија о божјем краљевству на земљи, о хришћанској заједници под непосредном владавином божјег намесника, ми Европљани нисмо узели довољно времена за оплакивање изгубљеног, иако се пред нашим очима почело распадати дуголетно европско јединство. Обрато: људи су после крвавих верских ратова најпре осетили олакшање, иотом их је, убрзо, обузело лаковерје и занос. Средњовековна страдања и мистериј, у којем су се предавали и сазнавали дотле, заменила је дворска комедија. Људи су се ослободили хијерархијске црквене море и убрзо су се осетили позваним за нешто посебно, много светлију и заноснију мисију. Бога је скоро преко ноћи заменио Човек, хришћанску заједницу тешко пробуђени народи, папу и Исуса Христа самог — апсолутистички монарси и могући вођи крунисаних република.

У европском човеку још увек је било доста носталгије, још увек довољно опиљивог стремљења да себе и своју породицу повеже с нечим већим и значајнијим од њих самих, мада је сада то стремљење суштински другачије, стварније: у одсуству Бога и Цркве сада је то било њихово колективно биће, био је народ и била је народна држава. И то народна држава која се није у Француској утемељила у народу, већ у апсолутистичкој монархији, у краљу, у Енглеској пак у економском империјализму. И која је била у првом реду моћ, — ако не баш велесила и насиље, — према којој су средњовековно насиље Карла Петог и Торквемадина инквизиција били само лоше организована суровост.

Тада тој комедији још нисмо могли да предвидимо трагичан крај. Па просветитељи, који су се раштркали по европским дворовима са својим благовестима, омамљени људском слободом и величином, нису ни слутили да су уистину само будале у рукама сопственог разума и да ће завршити као најизигранији људи у историји.

Баш то се догодило. Није Волтер искористио Фридриха Великог за своје планове већ је Фридрих Велики искористио Волтера за своје војничке и империјалистичке намере. Можда је под утицајем проишљивог философа и сам Фридрих постао бистрији, мада није, због тога, постао блаже природе: просветитељске идеје је искористио за већи број слободних сељака, дакле за више обрађених поља и већи приход, индустрију за ефикасније наоружање, школство, пре свега, за боље изучене војинике, који су били способни да победе сваког непријатеља. Зашто после вреди у Европи само величина и моћ. Та моћ је силнија но икад раније, јер про-

светитељи и просветитељство које разносе по Европи као најзапаљивије идеје, не омогућавају владарима да владају само људским телом, него такође и њиховим душама. То људство не искоришћавају само за остваривање материјалних богатстава и не употребљавају само као топовску храну, него у име народа и народне државе, која је смисао над смислом, гледају у његове спаваонице, одлучују о његовом одгоју, обликују његове најличније намере и циљеве. Ослободило се, наиме, ново божајство, које је политичка и војна велесила и уједно најинтимнији део човекове природе.

Кардинал Ришеље, кардинал Мазарин и Луј XIV били су тек нејаки зачетници који још нису знали да повежу народну вољу с државном и политичком моћи.

Уистину то је раздобље родило Фридриха Великог, Петра Великог, Марију Терезију, Катарину Велику и небројено маршала и адмирала, поред тога још славну Француску, моћну Пруску, свету Русију, империјалистичку Енглеску и Аустрију, идеју о уједињеној Италији... То је уједно почетак процеса, који је потом све нас, малене средњоевропске народе, стиснуо међу две политичке велесиле, између Немачке и Русије, тачније између запада, који се не темељи на народној држави него на економском империјализму, и између истока, који се темељи пре свега на државном и правнополитичком систему. И потом је повучена неприродна граница између западног и источног блока међу којима само још малени средњоевропски народи сањају о народној држави која је остатак некадашње европске културе и некадашње Европе.

Сви средњоевропски народи, Словенци и Хрвати, Чеси и Словаци, Мађари и Пољаци, нису се укључили у ту угледну трагикомедију. Били су и остали углавном народ, али не и држава; били су и остали просветитељство само, не и велесила; били су и остали култура, не освајачка солдатеска... И отад се у тим европским људима који не познају једнакост са велесилом, обликује нека суштинска различитост: уместо нове Европе придружују се старој Европи, и то као традицији народног и личног; уместо надмоћи придружују се солидарности, уместо спољњем обраћају се унутрашњем, уместо политици — култури... Постали су гласници европског права за слободу личности у којој су још више усамљени и у још горем конфликту како са западом тако и са истоком: то право се наиме на западу открива само још као хтење за властито делање и економску експанзију, на истоку је постављена у оквир закона и подвргнута интересу државно-правног империјализма. Само ту, у средњој Европи, још се открива као тежња за властити поглед на свет, као воља личног и интимног схватања света.

Њихова једина шанса у том свету била је Аустроугарска, црножута монархија, савез народа, у којој би сваки народ сачувао своју народну и културну посебност — која том народу још и данас значи неостварен сан и чији распад не могу опростити ни себи ни Аустријанцима. Мала је Аустроугарска управо таква каква је била, савез народа, никада није била велесила у модерној Европи, нити је могла опстати: њене интегративне моћи биле су преслабе, утемељене на средњовековној Европи, не на народном плурализму. Њен поглавити интегративни елемент био је одбрана хришћанства од Турака а њени једини свенародни јунаци Јан Собиски и принц Еуген Савојски. Већ генерал Лаудон, с којим се Марија Терезија занела у међунационалне борбе, имао је превише посла с Пру-

сима него с кривоверним, тако да су словенске мајке плашиле децу њиме као да је махнит. Како су брзо непријатељи хришћанства одбијени, часну грађевину почело је да разједа баш иародно трење. На једној страни арогантни пангермански национализам Аустријанаца и њихове власти та визија средњоевропске велесиле, на другој пансловенска идеја као одбрана од немачке агресивности, која је имала тако раздирућу моћ. И те две супротне силе су аустроугарску монархију не само разјединиле него су у тај средњоевропски простор најпре позвали Немце, потом још Русе, који су већ одавно све што је било руско именовали словенским да би најзад све словенско сажели у руско.

Тако је средња Европа постала што је: несигурност малих народа између запада и истока. Карактеристика тих малених народа у тим немилосрдним менгелама, како тврди Милан Кундера, је у томе да је њихов опстанак у сваком тренутку неизван, да могу сваког часа нестати с лица земље и да су припадници тих народа свесни те смртне опасности сваког тренутка. Не опредељује их дакле толико народна експанзија и колективна моћ колико непрестана и неотуђива свест о смрти, која је најаутентичнија свест о животу, који припаднике тих народа непрестано мења из површне власти политике у посебну дубину културе, философије, религије и уметности. Сједињени су у народе мада су, заправо, више од свега културне и верске заједнице. Њихова визија је визија сједињене Европе, у којој би се народи међу собом поштовали и неговали своју самобитност са свом културном и религиозном различитошћу, Европа међусобног оплођавања а не затирања и доминације народа над народом. Укратко, визија у којој се очувала европска прошлост и која представља европски континуитет, непосредни наставак средњег века, кад је био човек као божје биће још много интимнији припадник своје епархије као безличног монструма државе, више конкретног верског друштва као безличне уопштениости, и који је био, помоћу живог Бога и латинског, упркос својој народној опредељености, космополит.

У читавој средњој Европи традиција хришћанског средњег века и рационалистичка луч просветитељства је скоро изворни садржај, не да би се изродила у активистичке и тоталитаристичке намере. зацело је могуће да је Европа, не гледајући на тренутно политичко стање, одиста још једина преостала Европа. И зато телеграм директора мађарске телевизије, који је, новембра 1956, хип пре него што ће његову канцеларију порушити руски топови, поручио свету: Умрећемо за Мађарску и Европу? не само жалостан већ више истинит.

Такође је у душама других Европљана тешка противуречност: и западни и источни Европљани трпе ту противуречиост између личног и друштвеног, између државног и приватног, између слободе и дужности...

У душама средњоевропљана, у нашим душама, људска противуречја су се обликовала на посебно драматичан и осетљив начин: све оно веће и значајније од нас самих, породица, народ, држава, никада није одиста веће и значајније. На равни величине и моћи нећемо наћи никада ништа с чиме бисмо се можда суштински поистоветили. Ми смо такође људи без дубље религиозне сличности, затим такође људи гурнути у изворну животну авантуру, да стално и свуда, тако рећи на сваком кораку страшно трагамо за својим идентитетом. Тражимо смисао и животности чак и у најбаналнијем дневном догађају. И штогод више желимо

чврстину толико смо више визионари и пророци, па нашег темеља нема у стварности, него само у идеји, никако не у даном, него само у надмашеном и у свему ономе што нас подсећа на наше жалосно стање. Зато иисмо сасвим нормални него такође и абнормални људи. Зато се у нашем подручју не рађају само културњаци и уметници, него и психопати, такође Масочи и Хитлери, који морају, то је такође истина, за своја остварења потражити друге крајеве и друге људе. Зашто су, у том средњовековном простору, људи упркос свему не траже свој идентитет унутар или над човечијим светом већ више у солидарности са светом и људима; више него Руси или Немци и други европски народи, ближи су им Жидови, они Жидови који су управо као они само религија и култура.

Том средњоевропском духу туђ је источноевропски тоталитаризам. Том духу такође је туђ западноевропски протестантизам, сваки онај протестантизам који је уништио идеју о свеопштој солидарности и развио се у ону човекову апсолутну слободу која је истребила Индијанце, куповала и продавала Црнце, поробила Индијце и Арапе... Тај дух способан је за дубок протест, попут Јана Хуса, који се опире хладнокрвним институционалним облицима живота и тражи аутентичније, топлије верско осећање, никада пак слободу без заједништва и голе купопродајне односе међу људима. То је дух пуног људског заједништва, дух социјалне и политичке правичности... Ако га још вуче жеља ка колективу, то нипошто није колектив само једног народа и само једне класе, већ колектив какав нам је био обећан у прошлости, у најдубљој суштини католичанства. То католичанство, тачније контрареформација, дало је тим средњоевропским људима одговарајуће осећање, с повишеним осећајем за узвишено, лепо и ганутљиво, уједно је дао тип крајевима сразмерно једнаки лик; позни барок. Тако да скоро нема разлике међу старим градским центрима у том простору, између Љубљане, Граца, Беча, Будимпеште, Прага, Кракова и Варшаве!

Мада то није рани италијански барок, барок Франческа Бороминија и Ђана Лоренца Барнинија, барок агресивне и оптимистичке католичке Цркве, која је преживела ударац протестантских прекора и поново се нада да ће се изазивачки одевати у злато и мирско благо, величати моћ институције — не, то је барок смиренних, свесних људи, којима није толико довеличине и моћи Цркве колико до побожног осећања и обнављања осећаја свеопште заједнице. Културна карактеристика, која потврђује још мноштво других средњоевропских културних карактеристика, међу осталим је средњоевропска кафана. То у средњој Европи није простор сјаја и репрезентативности, која би му давала суштинско значење кадифе и полијелеја, какви су се обликовали у првим париским кафанама и какве су и данас у Москви, у којој се окупљају пре свега градски проминенти — то је у средњој Европи пре свега друштвени простор, простор дневног окупљања и измењивања дневних културних и политичких информација, у којима се столови савијају под теретом ревијалне штампе.

Средња Европа је пре свега култура и то космополитска култура. Скоро да нема значајније културолошке идеје и значајнијег уметничког правца, значајнијег уметничког досега, који се двадесетих и каснијих година тог столећа не би родио управо на том простору и отуд оплодио читав свет. У литератури то је дело Јарослава Хашека, Франца Кафке, Роберта Музила, Хермана Броха, Јозефа Рота и Часлава Милоша, у ли-

ковној уметности Густава Клима, и Оскара Кокошке, у музици Густава Малера и Беле Бартока, у архитектури Ота Вагиера и Адолфа Луса... Ту је код куће неопредељени геије Ото Вајингер, психоанализа Сигмунда Фројда, социјална демократија Карла Кауцког, прашки структуралистички круг Јана Мукаржовског, зачетак европског модернизма и позоришта апсурда, Витолд Гомбрович, Бруно Шулиц и Станислав Виктијевич...

Сви ту културу тежу још најбоље осећамо Словенци и Хрвати, јер смо последње велике људе добили баш из тог културног простора, људе који су студирали у Бечу, у Прагу, Кракову и Минхену, радили у Будимпешти, Лвову, Прагу, страдали на европским бојиштима аустро-гарске монархије: Ивана Цанкара, Хенрија Тума, Јована Евангелисте Крека, Јосипа Плечника, Милана Видмара, Рихарда Јакопича, Станка Блоудека, Мирослава Крлежу, Густава Антона Матоша, Ивана Мештровића, Јосипа Броза... И ту космополитску културу, која нема генералске еполете, сада је записала смрт.

Нисмо под совјетском тоталитарном влашћу, као што су Чеси, Словаци, Пољаци и Мађари. Скоро смо слободни људи, мада нам због тога није лакше: управо због тога смо још више ми сами, култура, одишта средњоевропска, европска и зацело космополитска, а ипак само култура. Међу два здравим, насилним и несавладивим блоковима — смртна болест.

Западна Европа нам је природно ближа, корени су нам у њој, мада у тој нашој природности није велике наде: ближа нам је западна Европа само у толикој мери колико је сама подређена и немоћна и колико је под заштитом — хвала Богу — америчке велесиле. Ипак, ту, код нас, влада трансцендентално осећање, тамо прагматистички ум. Та узвишена симбиоза народног и левог, коју су у име средње Европе најбоље изразили управо Словенци с Цанкаревом максимумом о народу — народу пролетерском, који се у том простору оглашава опет и опет, такав тренутак је највероватније у пољској Солидарности — та снага народног и десног у свемоћи економије. И упозоравамо, док још има времена, да уперене ракете с атомским главама злослутно стоје на једној и на другој страни наше шире домовине, домовине коју више ни једна ни друга страна не поштује.

Ту, код нас, у средњој Европи, не гледајући на то смртоносно оружје још увек је једина велесила култура: литература, позориште, филозофија, филм... У том простору људе опредељује још увек идеја о народној држави, у оквиру те идеје главне културне и уметничке појаве: романтични црни талас пољског филма, Андреј Вајда и Јержи Кавалерович, студентски покрет у имену Адама Мицкијевича, краковско позориште и Јан Кот, философија Лешека Колаковског, књижевни круг Шандора Петефија, мађарски филм и Иштван Сабо, листина 77, Форманови и Менцелови филмови, романи Милана Кундере и драме Вацлава Хавела, бечка књижевна ревија *Die Fackel*, пољска литерарна ревија *Култура*, чешке *Literarne noviny*, словенске *Перспективе*, љубљанско експериментално позориште *Oder 57*... У чврстом загрљају моћи потпуна немоћ која жели у дубинама свог срца да остане немоћ.

И наше срце при том није само ђајно већ и модро. Свесно је, да осим те културе, народне, средњоевропске и космополитске, не може заправо ништа. Ићи Југославија, па Југославија није никаква велесила и у њу као у велесилу никада нисмо ни гледали. Још почетком октобра 1918.

сањали смо само о заједништву словенских католичких народа, који ће се отргнути од аустроугарске монархије, о некаквој Илирији, а децембра исте године, једва два месеца касније, нашли смо се — не баш да смо то сасвим јасно хтели — у потпуно другој држави, у Југославији. И данас, скоро после седамдесет година те Југославије, наша неповезаност с тим простором потврђује се опет и опет: наша главна животна жила, којом измењујемо своје духовно и материјално богатство, још увек је јужна железница, која иде из Беча у Трст и из Трста у Беч. Југославија није наш органски друштвени и економски простор, у којем би се могли конституирати као друштвена и економска сила, такође ни наш јединствени културни простор, него још увек само политички савез који одржава споразум немоћних. Помоћи нам не може ни наша револуционарна партија. Не може и не може, мада нас још гурка к економској ефикасности и материјалном благостању, још нас наговара да се храбро носимо с наднационалним друштвима и истргнемо од народне затворености према свету. Та партија нас — колико нас одваја од средњоевропске културе — готово слаби и одузима нам радост живљења. И започиње управо то, слаби нас и прекраја, јер нам поред социјализма, који примамо раширених руку, намеће религију атеизма и Човекобога, који је западна и источна религија, никако није средњоевропска религија. Средња Европа није простор Човекобога, него простор живог, мртвог и скривеног Бога, простор религије и заједништва и личне слободе.

Та партија је можда само водитељица у мери у којој је саставни део средњоевропске културе. И саставни део средњоевропске културе у доброј мери такође је само лаичка варијанта католицизма, која поред папинства тражи такође заједништво. Тој партији је економска ефикасност и економска моћ зацело веома страна као многом запошљеном Словенцу. Та партија дозвољава ослобађање необузданих економских сила и приватничку похлепу, конкуренцију и социјалну битку, мада те силе непрестано кроти класном политиком, политиком сигурности немоћних и неспособних, визијом бољег људског света, који ће бити ослобођен материјалне невоље и нељудског рата. И с тим трудом за социјалну једнакост у конфлику је са средњоевропском културом само толико колико тражи једнакост духа, који се може изразити само у индивидуалном и који у том простору већ одавпо живи као део човекове божје, заправо грешне природе.

Тако та партија није завађена само с Богом, него и сама са собом. Непрестано нас мобилише и зове горе, за збијање редова и у битку, и за мобилизацију свих људских снага нуди самоуправљање и делегатски систем, уједно — без поштовања људске божје слободе — ракољи над нама као кокош над пилићима и као једина одлучујућа воља, која у клици блокира сваку спонтану вољу. Говори нам о правичнијој и моћнијој заједници, која ће бити утемељена на радним успесима и одговорности, уједно дајући највећа овлашћења унапред изабраним који су ленчуге и неодговорни и који заједницу растурају. Поред тога уређује наш друштвени свет тако да одговорност за одлуке поверава телима која не одлучују ни о чему, сама одлучује о свим стварима и за своје делање никоме није одговорна. Ипак је њена моћ само слепило. Стварна моћ и власт има увек друштвене и економске темеље, моћ наше партије почива на вољи народа. На вољи некако уморног, средњоевропски лењог летаргичног народа, којег ништа не обједињује као култура, и то средњоевропска

култура, а која стварно — чак и не сасвим свесна тога — не жели ништа друго осим вериост самој себи и смрт, лепу и часну смрт, у којој би заједно са људима умрла и партија.

Умрети лепо, то не рећи завољети све оно што смо, иако припада смрти или баш због тога што јој припада. Прихватити, ако не већ волећи Југославију, највероватније је тај моменат још увек наша једина политичка варијанта, уједно тежити к народној држави, која је наше неотуђиво средњоевропско наслеђе. Прихватити партију, чија је моћ утемељена на немоћи народа, на његовој старој панславистичкој идеји и жељи за друштвену правичност, која већ од неког времена распаљује духове у свим средњоевропским кафанама. Прихватити социјалну демократију ренегата Карла Кауцког и Хенрија Туме, коју је привлачила социјална револуција само у мери у којој је обећавала лични раст и слободу сваког појединца, што нам је бираним речима оставио на срце Едвард Коцбек. Прихватити сав тај средњоевропски простор и све те људе, такође превртљиве Аустријанце, јер је њихов непријатељски пангерманизам једнака немоћ као и наш панславизам. Прихватити наш католицизам и наш барок, мада није репрезентативан барок Фишера фон Ерлаха, него само барок наших златних долењских олтара, у којима можда пребива скривени Бог.

Само тако можемо умрети збиља леном смрћу.

Превео са словеначког:
МИЛОСАВ СЛАВКО ПЕШИЊ